

הנהרות?

אלו שבעה ימים וארבעה נהרות, שמקיפין ומסובבים את ארץ ישראל.

ואלו הן שבעה ימים שמקיפים את ארץ ישראל: ימה של טבריא, וימה של סדום, וימה של חילת, וימה של חילתא, וימה של סיבכי, וים אספמיא, (31) וים הגדול. (32)

ואלו הן ארבעה נהרות שמקיפים את ארץ ישראל: נהר הירדן, ונהר הירמוך, ונהר קירומיון, ונהר פיגה. (33)

ב. כי אתא רב דימי מארץ ישראל, אמר בשם רבי יונתן: עתיד המלאך גבריאל לעשות קנייאה עם הלויין [לעתידי לבא, יערוך גבריאל מלחמה עם הלויין, לצודו בחכה ובחבל].

עא-א

שנאמר [איוב מ ו, כה]: "ויען ה' את איוב מן סערה ויאמר... ה"תמשוך⁽¹⁾ לויתן בחכה, ובחבל תשקיע לשונו" [הקדוש ברוך הוא שאל את איוב וכי אתה יכול לערוך ציד מלחמה עם הלויין]?!?

משמע, שהלויין עומד לציד זה, אלא שאיוב אינו יכול לעשותו, ומי עתיד לעשות עמו קניגיא? — המלאך גבריאל.⁽²⁾

ואלמלא [אם לא] היה הקדוש ברוך הוא עוזרו לגבריאל, אין יכול לו, לנצחו.

כשם שנאמר ב"בהמות" [איוב מ יט]: "העושו יגש חרבו", שלרוב חזקו וגבורתו אין מי שיוכל לנצחו, אלא ה' אשר עשאו, הוא בעצמו יגיש אליו חרבו להכותו נפש.

כך גם את הלויין, שהוא גדול וחזק מן ה"בהמות",⁽³⁾ אי אפשר לשום בריה לנצחו,

אחד הם.

33. בספר הערוך איתא: קרמיון נהר הוא בדרך דמשק והוא "אמנה", פיגה הוא "פרפר" [ראה מלכים ב ה יב], ירמוך נהר הוא בדרך דמשק.

1. בפסוק נאמר "תמשוך" בלא ה"א, וכן היא גירסת "עין יעקב".

2. כתב הריטב"א: עתיד גבריאל לעשות קניגיא — דהיינו מלחמה עם לויתן עם שר אדום, כדכתיב [ישעיה סג א]: "מי זה בא מאדום" והקדוש ברוך הוא עתיד להפיל שרו וכו'. וראה מה שכתב הרשב"א בחידושי אגדות.

3. מהרש"א. [לפי זה מיושב מדוע לעיל לגבי קרא ד"יבטח כי יגיש ירדן אל פיהו" הקשתה הגמרא: האי בבהמות בהררי אלף כתיב, ולא

31. כתב בהגהות יעב"ץ: מכאן נראה שאין "אספמיא" — "ספרד" שלועזין אותה איספני"א, והכי מוכח בפרק חזקת הבתים נו א דאיכא מאן דאמר שאספמיא היא מעשרה עממים. וספרד גם כן איננה ארץ שפניא באמת אלא ספרוים היא ספרד. [ראה עובדיה א כ ובמפרשים].

32. ב"ענף יוסף" הקשה: למה לא חשיב נמי ים המלח וים סוף ויהיה יותר משבעה ימים שמקיפים את ארץ ישראל?!

ותירץ בשם ספר "קצוי ארץ": ים סוף וים המלח וימה של סדום הוא אחד [ואכן בירושלמי כלאים ט ג איתא ימא של מילחא במקום ימה של סדום, ראה שם, ובילקוט שמעוני (תהילים כד) מנה ימה של עכו במקום ימה של חילתא]. ויש שפירשו: מדקאמר לעיל שירדן מתגלגל והולך לים הגדול משמע שים סוף וים הגדול

ואף שגבריאֵל עושה עמו קניגיא, לא יוכל לנצחו אלא בעזרתו של הקדוש ברוך הוא.

ג. **כי אתא רב דימי מארץ ישראל, אמר בשם רבי יוחנן: בשעה שהלויֵתן רעב,** (4) הוא מוציא הכל מפיו ומרתיח כל מימות שבמצולה.

שנאמר [איוב מא כג]: **"ירתיה כסיר מצולה"**, כסיר קטן העומד אצל האש שהוא מעלה רתיחות תכופות ורצופות, כך הלויֵתן מרתיח את המצולה שהיא גדולה ועמוקה. (5)

ואלמלא היה הלויֵתן מכניס את ראשו לגן עדן, ריחו (6) כל כך קשה עד שאין כל בריה יכולה לעמוד בריחו.

ומנין שהלויֵתן מכניס את ראשו לגן עדן?

שנאמר [שם]: **"ירתיה כסיר מצולה, ים ישים כמרקחה"**, שהיות והלויֵתן הכניס את ראשו לגן עדן וקלט את ריחו, על כן נעשה הים כמרקחת של בשמים, על ידי הלויֵתן שמרתיח את מימיו. (7)

ובשעה שהלויֵתן צמא, (8) הרי הוא שותה מים מן הים ועושה תלמים תלמים, חפירות עמוקות בים, שנראות כתלמים של חרישה, **שנאמר** [שם כד]: **"אחריו יאיר נתיב"**, אחרי שתייתו של הלויֵתן מאיר נתיב הים, התלם שנוצר על ידו. (9)

אמר רב אחא בר יעקב: אין התהום חוזר לאיתנו, מרוב המים שחסרו, עד שבעים שנה שנאמר [שם] **"יחשוב תהום לשיבה"**, והרי אין **"שיבה" פחותה משבעים שנה.** (10)

מתמתק אותו הבל, ואחר שמתפשט ויצא משם אינו מזיק לבריות.

8. כתב ב"בן יהודע" זמן שתייתו בודאי הוא טפי משבעים שנה, דהא קאמר להלן דאין תהום הנחסר מכח שתייתו חוזר לאיתנו עד שבעים שנה, ומוכרח לומר שיש בין שתיה לשתיה טפי משבעים שנה, והוא בסוף הזמן מרגיש בצמא ושותה, ואז עושה תלמים בים.

9. רבינו גרשום [וכן רש"י ואבן עזרא באיוב] מפרש "יאיר" — נראה, כי על ידי שתייתו נראים תלמים תלמים בים, והוא הנתיב אשר נראה בים, ובמהרש"א פירש "יאיר" מלשון ביקוע, כי בשתייתו הוא עושה תלמים וביקועים בנתיב הים.

10. כדתנן באבות ה כא: בן שבעים לשיבה. כתב מהרש"א: מאמר זה בא להפליג את הבריאה על שם "מה רבו מעשיך ה'" כמו שכתב רשב"ם בריש פרקין. והרי כל שנותיו של אדם

למדנו לויֵתן מבהמות, ואילו כאן למדה הגמרא לויֵתן מבהמות. ראה שם במהרש"א.

4. כתב ב"בן יהודע": נראה דלויֵתן אינו אוכל בכל יום, אלא אחת בשמיטה או פעם ביוכל, ונבראים לו דגים גדולים למאכלו. [ראה לעיל עג א אזילנא לפומיה דלויֵתן].

5. רש"י. ובמהרש"א פירש: "רתחה" שאמרו כאן היינו העלאת קצף. [כדלקמן פט ב: "במשורה" — שלא ירתיח].

6. מתוך שיש לו הבל וחמימות הרבה יוצא ריח קשה — רשב"ם. [בפרקי דרבי אליעזר פרק א איתא שיש ריח קשה לאדם שלא אכל כמה ימים].

7. כתב ב"בן יהודע": נראה הכוונה שהלויֵתן מכניס את ראשו בתהום אשר מתחת לגן עדן, ונמצא תוקף ההבל יוצא ועולה באויר גן עדן שהוא מלא רוח טוב וריח טוב, ועל ידי כך

שלש מימרות שאמר רבה בשם רבי יוחנן בשכר הצדיקים לעתיד לבא:

א. אמר רבה (11) אמר רבי יוחנן: עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לויתן. (12) שנאמר על הלויתן

זכי הטבע מאד בתחלת הבריאה להיותם מרבים השכל בטבעם, כענין שכתוב [בראשית ג ו]: "ונחמד העץ להשכיל".

ועם היותינו לוקחים הדברים כפשטן אל תקשה עלינו ממה שאמרו רבותינו ז"ל [ברכות יז א]: העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה, לפי שאנו מאמינים שעולם הבא יכנסו בו הצדיקים בגופותיהם, ויהיו בו כענין משה בסיני, ואם תרצה לומר — כענין אליהו וחנוך שאמרו רבותינו ז"ל שנעשה בשרן כלפידי אש, וכל שפעולות הגוף מתחלפות מענין להפכו, על כל פנים רגע אחד יפריד בין הפעולה הראשונה לשנייה, ואם כן על כל פנים יהיה לפעולה הראשונה רגע שבה יושלם ניהוגה, ואחר יתחיל הניהוג השני החדש, ואולי אותה סעודה המעותדת לצדיקים לעתיד לבא תהיה סוף הזמן שנוהג בו ענין פעולות גופניות כמאכל ומשתה, ואחריה יתבטל מהם הניהוג ההוא, ויהיו יושבים ועטרותיהם בראשיהם מתעדנים מזיו השכינה.

ג. וב"עין יעקב" הביא ב"חידושי גאונים" מאמר הזוהר הקדוש ראה שם באורך. [ובתוך הדברים איתא שם שאכילה ושתייה זו היא השגה שלימה, והובא שם קרא ד"ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו" [שמות כג יא] וראה שם בתרגום שתירגם: "והווי חדן בקורבניהון דאתקבלו ברעוא כאילו אכלין ושתין"].

בספר אבן שלמה [פרק יא אות יא] כתב: "סעודת לויתן" הוא הדעת אשר תתרכה בארץ שהוא השמחה הגדולה שאין למעלה הימנה, וכן משה רבינו ע"ה נקרא "לויתן" ועל זה נאמר [תהילים קד כו]: "יצרת לשחק" והוא השעשוע של הקדוש ברוך הוא עם הצדיקים שמחדש להם התורה, וכמו שכתוב [שמות כד יא]: "ויחזו את

אינם אלא שבעים שנה, והלויתן בשתיה אחת עושה רושם בים כשיעור הזה, ואף על פי כן לא נברא אלא בשביל האדם, ולזה נסמך לו מאמרם עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות סעודה לצדיקים וכו'.

11. גירסת "ילקוט שמעוני" כאן ובכל המימרות להלן [חרוץ מן האחרונה]: אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, כמו שמצינו בכל הש"ס שרבה בר בר חנה אמר מימרות בשמו של רבי יוחנן. ואף על גירסת אמר רבה אמר רבי יוחנן אין לתמוה, ראה מה שכתבו תוספות ביבמות עח א ד"ה חזיתיה.

12. א. כתב הריטב"א: ענין לויתן שמרתיה לגן עדן וכי יעשו ממנו ישראל סעודה, הכל מובן מדברינו [שלויתן הוא אדום] כמו שנאמר [במדבר כד ח]: "יאכל גוים צריו ועצמותיהם יגרם".

ב. כתב הרשב"א [בפירושי אגדות הש"ס]: אל תרחיק להיות לצדיקים לעולם הבא סעודה כפשטי הדברים, שאין תכלית באותם הסעודות כוונת המאכל לצד מילוי הכרס ולהנאת הגרון, שאין זה עניין העולם הבא, אלא שכבר נודע שבקצת המאכל והמשתה יעוררו כוחות הגוף, ובהתעורר כוחות הגופניות יתעוררו ויתחזקו גם כן כוחות הנפש לאיזה עניין שיכון אליו האוכל להמשיכם ולהשיירם אליו, לפי שהמאכל והמשתה סבות גדולות לשמחת הלב ולהרחיק העצבון והדאגה, ומן הידוע כי ברבות השמחה יתחזק הכח השכלי שיש בנפש, ויהיה יותר מוכן להשיג מושכלות.

והוסיף הרשב"א: ואפשר שאותן המאכלים

[שם מ ל]: "יכרו עליו חברים".

ואין "כרה" אלא סעודה, שנאמר [מלכים ב ו כג]: "ויכרה להם כרה גדולה ויאכלו וישתו".

ואין "חברים" אלא תלמידי חכמים, (13) שנאמר [שיר השירים ח יג]: הוישבת בננים חברים מקשיבים לקולך השמיעני".

וכך אמר הכתוב: "יכרו", יסעודו, "עליו", על בשרו, "חברים", תלמידי חכמים וצדיקים.

והשאר, שארית בשרו של הלוי, מחלקין אותו ועושין בו סחורה בשוקי ירושלים, (14) שנאמר [שם]: "יחצוהו בין כנענים", יחלקו את בשרו בין "כנענים" — סוחרים.

והרי אין "כנענים" אלא תגרים וסוחרים, שנאמר [הושע יב ח]: "כנען בידו מאזני מרמה לעשק אהב" ותרגומו: "לא תהוין כתגרין, דבידיהון מוזנון דנכל, למינס רחמין".

ואיבעית אימא: אין "כנענים" אלא תגרים, מהכא [ישעיה כג ח]: "אשר סוחריה שרים,

"חברים" — תלמידי חכמים. [אמנם ברש"י ובמדרש רבה פירשו דהינו מלאכי השרת]. והנה לעיל אמרו שהקדוש ברוך הוא עתיד לעשות סעודה ל"צדיקים" והכא קאמר "תלמידי חכמים" משמע צדיק היינו תלמיד חכם. [וראה עוד בר"ן קידושין לג א שכתב לענין קימה לפני תלמיד חכם: שלא ציוותה התורה בחכם אלא מפני שהחכמה מביאה לידי מעשים, אלא שלא פירשה תורה במעשה כמו שפירשה בחכמה, לפי שאין הכשר המעשה גלוי כמו שיתרון הכשר החכמה נראה לכל, על כן מי שהוא מוחזק כבעל מעשים ואין ספק בעניינו כרב יחזקאל (ראה שם לג ב) עומדין מפניו. ולדעת הרמב"ן רב יחזקאל היה זקן על כן קמו לפניו ולא מחמת מעשיו דלא אשכחן קימה מפני בעל מעשים].

14. א. כתב מהרש"א: דקדק לומר בשוקי ירושלים, כי לא יהיו אוכלים את בשרו רק במקום קדוש תוך חומות ירושלים כשאר קדשים קלים, ורוב הקונים שם בשוקי ירושלים דבר מאכל הוא ממצות מעשר שני שהוא קודש שאי אפשר להוציא רק בדבר מאכל תוך חומות ירושלים.

ב. כתב ב"בן יהודע": הצדיקים שיעשה להם

האלהים ויאכלו וישתו", והראיה היא ההשגה והוא האור הגנוז לצדיקים, ויהיה פנימיות התורה בהתגלות כמו עכשיו פשוטו של תורה, ועל כן יהיה חירות מכל המקטרגים, וכמו שכתוב [ישעיה יא ט]: "לא ירעו ולא ישחיתו" וגו' "כי מלאה הארץ דעה" וגו' וכן "יין המשומר" הוא סודות התורה שיתגלו על ידי משה, ועל אותו הזמן נאמר [תהלים קד לא]: "יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו". ובביאור הגר"א לאיוב ג כא כתב: ענין תענוג עולם הבא יהיה נוסף בכל עת מתוספת השגת אלוקותו יתברך ועומק תורתו לבלי קץ, ובכל פעם נוסף דעת לדעת אותו יותר ויותר ותתגבר תשוקת הנפש להתדבק בו יתברך, ותהיה עודפת והולכת רגע אחר רגע, והוא אשר קראו חז"ל "סעודת לויתן" וביאורו: לויתן עניין "דבקות" כמו שנאמר [משלי א ט]: "לוית חן".

13. א. המהרש"א הביא כאן את דברי הרמב"ם [בפירוש המשניות לדמאי פרק ב משנה ג]: "חבר" נקרא תלמיד חכם, וכן יקראו לתלמידי חכמים "חברים", ואולי נקראו בזה השם כי חברתם נאמנה, כי היא חברה לשם שמים.

ב. בתרגום ובפירוש אבן עזרא שם פירשו

כנעניה נכבדי ארין

עושיין לו סוכה מעורו של לויתן.

ב. ואמר רבה אמר רבי יוחנן: עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות סוכה, גג מלמעלה וארבע דפנות, (15) לצדיקים, מעורו של לויתן, שנאמר על הלויתן [איוב מ לא]: "התמלא בסוכות עורו".

ולא כל אחד זוכה לסוכה מעורו של לויתן, ואכן, מי שזכה במעלת תורתו ומעשיו —

אבל מי שלא זכה כל כך, עושיין לו צלצל, צל בעלמא — סיכוך בלא מחיצות, שנאמר [שם]: ובצלצל דגים ראשו, לראשו יהיה צל עור הדג הגדול — לויתן.

ואף ב"צלצל" אין כל אחד זוכה, מי שאכן זכה בכך, עושיין לו, על כל פנים, צלצל מעורו של לויתן.

שישאירו תלמידי חכמים מסעודתן, חולקים אותו ועושיין בו סחורה בשוקי ירושלים, לפי שדרך הסוחרים כך הוא, לפעמים מקבלים דמי סחורה מיד על מנת להעמיד הסחורה ללוקח לזמן יריד פלוני, ככה הסוחרים שהחזיקו בלומדי תורה והוציאו ממונם בעולם הזה על מנת לקבל שכרן בעולם הבא עם תלמידי חכמים, צריכין תלמידי חכמים להעמיד ולהשלים להם סחורתן משכר העולם הבא ויחלקו להם ממותר בשר לויתן, ולכך קאמר ועושיין בו סחורה, מיהו עיקר הסעודה לתלמידי חכמים דוקא הוא, כמו שאמר בהדיא: ואין חברים אלא תלמידי חכמים. [וכתב שם דמה שאמרו (פסחים נג ב):] המטיל מלאי לתלמידי חכמים זוכה ויושב בישיבה של מעלה, מטיל מלאי שאני שעיקר לימודו של התלמיד חכם על ידו הוא והוא ליה כיששכר וזבולון שעשו שותפות בהדי הדדי לכך אוכלים חלק כחלק, אבל מסייע בעלמא לא יזכה לסעודה גופה כי אם אל הנותר ממנה, וראה מה שהביא ה"תורת חיים" ראייה לדבריו מן הירושלמי במגילה. וראה עוד בפירושו הרי"ף ו"עיון יעקב" על "עין יעקב".

הקדוש ברוך הוא סעודה מבשרו של לויתן הם החכמים בעלי תורה, וגם בעלי מצות שהחזיקו ביד עמלי תורה.

ואחר שהם שבעים מחלקים את הנשאר מן הבשר לשאר אנשים מישראל שהם היו המון העם.

ואמר שעושים בו "סחורה", אין הכוונה שמוכרים אותו בדמים חס ושלום, אלא מפני שהאוכל מבשר לויתן מתחכם, על דרך שאמרו חז"ל גבי מן היורד מן השמים, וכיון דאוכלים אותו, המון העם מתחכמים בתורה ומקבלים שכר על השגתם בתורה, ואז הצדיקים אשר נתנו להם הבשר הזה בטובת עין חולקים עמהם בשכר התוספות שנוסף להם על ידי הבשר שנתנו להם, ולזה קרי ליה סחורה, כי מוכרח שיהיו המון העם שאכלו הבשר הזה להיות להם תוספת ויתרון מאד על מה שהיו, ובוזה היתרון והתוספות חולקים בעלי הבשר.

וב"תורת חיים" כתב: הסעודה תהיה בעדן גן אלהים שמה יאכלו תלמידי חכמים הצדיקים לפני האלהים מגופו של לויתן דהיינו בשרו שהוא אור צח אור בהיר יותר מעורו.

אבל הסוחרים בעלי מעשים טובים אשר החזיקו בלומדי תורה לא יזכו למדריגה הגדולה הזאת לאכול מבשר לויתן לפני האלהים בגן עדן, אבל יזכו לאכול ממנו בשוקי ירושלים של עולם הבא... והיינו דקאמר והשאר — מה

15. רשב"ם. [וראה ברש"ש שרצה לפרש: סוכה — צלצל — חגורה].

שנאמר [ישעיה ס א – ג]: "קומי אורי כי בא אורך, וכבוד ה' עליך זרח. כי הנה החושך יכסה ארץ וערפל לאומים, ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה. והלכו גוים לאורך, (18) ומלכים לנוגה זרחך".

אמר הנביא בנבואת העתיד לכנסת ישראל [ישעיה נד יא – יב]: "הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך ויסדתיך בספירים. ושמתי כדכד שמשותיך, ושעריך לאבני אקדה, וכל גבולך לאבני חפץ".

אמר רבי שמואל בר נחמני: פליגי, נחלקו תרי מלאכי ברקיעא, ממה יהיו האבנים של חומות ירושלים (19) לעתיד לבא.

ומי שלא זכה כל כך, עושין לו מעורו של הלוייתן ענק, תכשיט סביב הצואר, שנאמר על התורה והמוסר [משלי א ט]: "כי לוייתן חן הם לראשך, וענקים לגרגרותיך". (16)

ואף בענק מעורו של לוייתן אין כל אחד זוכה, אלא מי שזכה וראוי הוא לכך, עושין לו ענק.

ומי שלא זכה כל כך, עושין לו קמיע, דבר מועט שקושרו לתלות בצוארו כמין קמיע, שנאמר [איוב מ כט]: "ותקשרנו לגררותיך". (17)

והשאר, שארית עורו של לוייתן, פורפו הקדוש ברוך הוא על חומות ירושלים, וזיוו של העור מבהיק מסוף העולם ועד סופו. (17*)

להגין על ראשו מיום הדין שלעתיד ולא סוכה לשמה. ואם לא זכה אף לזאת המדריגה רק שעושה לשם גאווה ותפארת לו שהוא נקרא רב נעשה לו ענק לגרגרותיו שאינו עשוי רק לתפארת ולהשיבות כפי כוונתו ומחשבתו. ואמר עוד לא זכה גם בזה רק למדרגה היותר פחות דהיינו לקבל גמול מאדם נעשה לו קמיע בעלמא שאין בו שום צורך רק לפי הדמיון כדאמרינן לענין שבת ולא בקמיע כו' [שבת ס א].

17*. והוא "אור הגנוז" שאדם רואה בו מסוף העולם ועד סופו — הגר"א.

18. דריש "לאורך" כמו "לעורך" בעינין שהוא מתחלף אל"ף בעינין [שהם קרובים בלשון, ומצינו בכמה מקומות שמחליפים אותיות שמוצאתן אחד זו בזו, וכן הכא אותיות אחה"ע קרובות זו לזו] — מהרש"א.

19. "שמשותיך" היינו חומותיך — רשב"ם,

16. כתב מהרש"א: האי קרא ד"וענקים לגרגרותיך" לא כתיב בהאי עניינא, וקרא הוא בספר משלי, ורישיה דקרא: "כי לוייתן חן הם לראשך" דריש ליה תחת "ובצלצל דגים ראשו", אלא שהתלמוד קיצר הכא, ולא הזכיר רק סיפא דקרא: "וענקים לגרגרותיך". והוא כוונת הפייטן: "לקשור לוייתן צלצל דגתו" שהרכיב שני הכתובים שנדרשו על הגנת הראש שהוא המדרגה השניה.

17. כתב מהרש"א: לפי שיש בעניין לימוד התורה ועשיית המצות ארבע מעלות, על כן נאמרו כאן ארבעה חילוקים בעניין עורו של לוייתן:

יש העושה לשמה, ויש עושה שלא לשמה רק לשם גמולו מאתו יתברך, ויש שלא לשמה רק גמול מאדם, ויש העושה כדי שיהיה נקרא רב וחשוב וכדי לקנטר.

ולזה אמר: זכה שעושה לשמה עושין לו סוכה שהיא מצות סוכה לשמה. לא זכה רק לשלם גמול מאתו יתברך, אין עושין לו רק צל

ומי הם שני המלאכים שנחלקו בדבר? —
גבריאל ומיכאל.⁽²⁰⁾

ואמרי לה, יש אומרים: תרי אמוראי במערבא [ארץ ישראל] הם שנחלקו בדבר זה, ומאן אינון אותם אמוראים? יהודה וחזקיה בני רבי חייא.

חד מהם [מן המלאכים, ואמרי לה: חד מן האמוראים], אמר: אבני חומות ירושלים יהיו לעתיד לבא מאבן טובה שנקראת "שוהם".

וחד מהם אמר: אבני חומות ירושלים יהיו לעתיד לבא מאבן טובה שנקראת "ישפה".

אמר להו הקדוש ברוך הוא: להוי כדין וכדין. הן כדברי זה והן כדברי זה.

וזהו שאמר הכתוב: "ושמתי כדכד שמשותיך" "כדכד" נוטריקון כדין וכדין, כדברי שניהם יהיה, וחומת ירושלים תבנה מ"שוהם" ומ"ישפה".⁽²¹⁾

ואף על פי שמקרא זה קדם הרבה לבניו של רבי חייא, כך נתנבא ישעיה: חומת ירושלים עתידה להבנות כדברי כל המפרשים.⁽²²⁾

ומהו שאמר הכתוב [שם]: "ושעריך לאבני אקדח"?

כי הא דיתוב רבי יוחנן, וקא דריש: עתיד הקדוש ברוך הוא להביא אבנים טובות ומרגליות שהם באורך שלשים על רוחב שלשים אמה וחוקק בהן חקק ברוחב עשר אמות על גובה עשרים אמות כשיעור פתחו של היכל,⁽²³⁾ ומעמידן בשערי ירושלים.

וראה במהרש"א.

20. ואלהו הוא שגילה לחכמי הש"ס את מחלוקתם של המלאכים — תוספות.

ב"עין יעקב" יש גירסא: פליגי ביה תרי אמוראי בארעא יהודה וחזקיה בניו של רבי חייא ותרי מלאכי ברקיעא מיכאל וגבריאל. ותמה ב"בן יהודע": איך הקדים יהודה וחזקיה למיכאל וגבריאל?! ותירץ: להודיע דהמלאכים הוו פליגי בזה אחר דאפליגו תרי אמוראי בארעא.

21. רשב"ם. וראה במהרש"א שאבנים אלו [שוהם וישפה] הם בטור הרביעי של אבני החושן כנגד אור הגאולה הרביעית, והם אבני יוסף ובנימין, כי בגאולה הרביעית יהיה תחילה אור ישראל על ידי משיח בן יוסף, ואורו של ירושלים שהיא בחלקו של בנימין.

ובתוספות פירשו: כדין וכדין היינו פוך וספיר, כי לעיל מינה [פסוק יא] נאמר: "הנה

אנכי מרביץ בפוך אבניך ויסדתיך בספירים" ועל זה נתנבא ישעיה [בפסוק יב]: "ושמתי כדכד שמשותיך", כלומר: שמשותיך יהיו כדין וכדין היינו פוך וספיר דלעיל.

22. רשב"ם. [ויש שפירשו דברי רשב"ם כך: אין לתמוה איך יתכן שהנביא התייחס אל דברי האמוראים, כי הנביא התייחס באופן כללי לכל הביאורים שיאמרו בזה וראה בפירוש הרי"ף על "עין יעקב". וצריך לומר שהגמרא היא שפירשה כך את דברי הנביא, אבל בני רבי חייא סברו שאבנים אלו יהיו או של שוהם או של ישפה].

ובריטב"א כתב: איפליגו בה תרי מלאכי ברקיע, פירוש: בשעה שבא מראה הנבואה ההיא לנביא, זה אומר כדין וזה אומר כדין, אמר הקדוש ברוך הוא תהוי כדין וכדין — אז אמר הנביא "ושמתי כדכוד שמשותיך" כלומר כדין וכדין. וראה עוד במהר"ל.

23. מהרש"א, ראה שם.

לגלג עליו אותו תלמיד ושאלו: הרי השתא אפילו כגודלה של ביעתא דציצלא [שם עוף קטן] לא משכחינן אבנים טובות ומרגליות.

וכי אטו לעתיד לבא כולי האי, אבנים טובות ומרגליות כל כך גדולות משכחינן!?

לימים, לאחר זמן, הפליגה ספינתו של אותו תלמיד בים, וחזא, ראה שם, מלאכי השרת דיתבי וקא מינסרי [מנסרים] אבנים טובות ומרגליות שהם שלשים על שלשים אמה, וחקוק בהן עשר אמות רוחב, ברום [גובה] עשרים אמה.

אמר להו, שאל התלמיד את מלאכי השרת: הני אבנים טובות ומרגליות שאתם מנסרים, למאן, למי הם מיועדים?

אמרו ליה מלאכי השרת: שעתיד הקדוש ברוך הוא להעמידן בשערי ירושלים, כדברי רבי יוחנן.

אתא אותו תלמיד לקמיה דרבי יוחנן. אמר ליה התלמיד לרבו: דרוש רבי, לך נאה לדרוש, באשר אמרת — כן ראיתי.

אמר לו רבי יוחנן: ריקא [אדם ריק] וכי אלמלא ראית בעיניך לא האמנת?!

אם כן, מולגלג על דברי חכמים אתה! (24)

נתן רבי יוחנן עיניו בו ונעשה אותו תלמיד גל של עצמות, כמת שנרקב בשרו ונפל ממנו מזמן רב, ולא נשאר ממנו אלא גל של עצמות. (25)

מיתבי מברייתא על דברי רבי יוחנן שאמר שגבהם של שערי ירושלים יהיה רק עשרים אמה:

נאמר בתורה [ויקרא כו יג]: "ואולך אתכם קוממיות", ומה הוא "קוממיות"? (26)

דברים] גלוג למשבחא שבת, דאלולא חמון עיני לא הוינא מהימנא, אמר ליה ואילו לא חמון עינך לא הוינא מהימנא למילי דאורייתא, תלא עינוי ואסתכל ביה מיד נעשה גל של עצמות. [וראה עוד שם מעשה בחסיד אחד כו'.]

25. רש"י שבת לד א, ראה במהרש"א.

26. בפשוטו מקרא זה מדבר על יציאת מצרים, וניסי יציאת מצרים הם ראייה על העתיד לבא בגאולה האחרונה, ולפי זה יתפרש "קוממיות" — בקומה זקופה, וכן הוא בפירושו רש"י על התורה ופירוש אחד בתורת כהנים.

אך כאן דרשו חז"ל שסיפא דקרא: "ואשבור מוטות עולכם ואולך אתכם קוממיות" קאי על לעתיד לבא, ראה בפירוש המלבי"ם את טו.

24. משמעות הדברים היא שמעיקרא, כאשר לגלג עליו אותו תלמיד, לא הקפיד עליו רבי יוחנן [ראה עוד שבת ל ב] ופירשו האחרונים בטעם הדבר כי מתחילה תלה רבי יוחנן את דברי תלמידו בכסילות וחסרון הבנה, ולא באפיקורסות וחסור אמונה, אבל כאשר בא התלמיד ואמר לרבו ראוי אתה לדרוש היות ואני ראיתי בעיני, הוכיח סופו על תחילתו שליגלוגו מתחילה נבע מחמת אפיקורסות ועל כן הקפיד עליו רבי יוחנן והענישו.

וכך אמרו ב"לוקוט שמעוני": הוה תמן חד אפיקורוס, אמר: אפילו כהדא ביעתא דשפנינא לית אנן משכחינן והדין יתיב הכדין, עם שהוא מפרש בים הגדול שקעה ספינתו בים וירד לעמקי תהום וראה מלאכי השרת כו' אמר לו סבא סבא כל מה דאת יכיל למגלג [לשון סיפור

רוחב על רום עשרים, לכווי דבי זיקא, לחלונות העשויין לאויר, (28) ועל חלונות החומה אמר הכתוב "ושעריך לאבני אקדח".

ג. ואמר רבה אמר רבי יוחנן: עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק.

שנאמר [ישעיה ד ה – ו]: "וברא ה' על כל מכוון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונונה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה. וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר".

"ענן יומם" – חופה אחת.

"ועשן" – חופה שניה.

"ונונה" – חופה שלישית.

"אש" – חופה רביעית.

"להבה" – חופה חמישית.

"חופה" – חופה שישית.

"וסוכה תהיה לצל יומם" – חופה שביעית. (29)

קודם שחטא אדם הראשון, היה גובהו מן הארץ עד לרקיע, ואחר שסרח מיעט הקדוש ברוך הוא את גבוהו והעמידו על מאה אמה.

רבי מאיר אומר: מאתים אמה תהיה קומתם, כשתי קומות של אדם הראשון, שהרי כך משמעות לשון "קוממיות" בשני מ"ן – שתי קומות. (27)

רבי יהודה אומר: מלמד שמאה אמה תהיה קומתם, כנגד היכל וכתליו, שהיה גובה כל ההיכל עם תקרתו ועלייתו מאה אמה.

ומנין שלעתיד לבא תהיה קומתם כהיכל?

שהרי נאמר [תהילים קמד יב]: "אשר בנינו כנטיעים מגודלים כנעוריהם, בנותינו כזויות מחוטבות תבנית היכל", מה היכל מאה אמה אף בנינו ובנותינו יהיו גבוהים מאה אמה,

ועתה תיקשי לרבי יוחנן: היאך יכנסו לירושלים בפתח של עשרים אמה בלבד, הלא יהיו גבוהים מאה ומאתים אמה ואי אפשר להם להכנס בשער נמוך כל כך!?

ומשנינן: אכן, שערי ירושלים יהיו גבוהים לעתיד לבא כפי הראוי למדת קומתם של ישראל, וכי קאמר רבי יוחנן: עשר אמות

27. רשב"ם. וראה במהרש"א ורש"ש.

28. שתהיה הרוח מנשבת בהם – רבינו גרשום.

29. רשב"ם. וברש"ש הקשה: איך יתכן שעשן שניתן לעונש, כדלקמן, ייחשבו בכלל חופות הכבוד!?

עוד הקשה: הרי "להבה" איננה חופה בפני עצמה, אלא הגדרה לחופת "אש" – שאיננה

אש של גחלים אלא אש להבה!?

על כן פירש הרש"ש: הרי סיום המקרא הוא כך: "וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר", אם כן אכניס תחתיהם "ולמחסה ולמסתור" שמלת "וסוכה" ברישא דקרא קאי גם עליהו.

וב"בן יהודע" כתב: הנה ודאי אלו השבע חופות הם שבע מדרגות של אור גדול צח וזך ובהיר ונהיר מאד, ומה שאמר הכתוב עשן ואש

ומה שאמר הכתוב: "כי על כל כבוד חופה", מלמד שאין שכרם של כל הצדיקים שיהיה, אלא כל אחד ואחד עושה לו הקדוש ברוך הוא חופה לפי כבודו.⁽³⁰⁾

ותמהינן: עשן בחופה למה, מה צורך יש בו!?

אמר, פירש, רבי חנינא: שכל מי שעניו צרות בתלמידי חכמים בעולם הזה, ואינו רוצה להנות אותו מנכסיו, מתמלאות עיניו עשן לעולם הבא.

ותמהינן: אש בחופה למה, מה צורך יש בה!?

אמר, פירש, רבי חנינא: מלמד שכל אחד ואחד נכוח מחופתו של חברו, הקטן נכוח מחופתו של חברו הגדול ממנו,⁽³¹⁾ אוי לה לאותה בושא, אוי לה לאותה כלימה.⁽³²⁾

כיוצא בדבר זה, אתה אומר במשה ויהושע.

נאמר [במדבר כז יח – כ]: "ויאמר ה' אל משה, קח לך את יהושע בן נון, איש אשר רוח בו, וסמכת את ידך עליו. והעמדת אותו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה וציויתיה אותו לעיניהם. ונתתה מהודך עליו למען ישמעו כל עדת בני ישראל".

מדרגה שהיה יכול להשיגה כמו שהשיגה חברו — "מסילת ישרים" פרק ד.

32. ראה במהרש"א שביטוי זה נאמר על מי שאין לו שום מעלה, כי אמנם כל אחד נכוח ממה שיש לחברו שום דבר מצוה והוא אין לו, אבל בושא וכלימה שייכת במי שאין לו שום מעלה ומדריגה. [וכן במשה ויהושע, ראה שם]. וב"תורת חיים" פירש שהפרש המעלות שבין צדיק לצדיק הוא כל כך גדול עד שהבושה גדולה מאד, ראה שם.

והגר"א [משלי יב ח] כתב: שלשה ענשים בגן עדן: א. הלומד לא לשמה רק על מנת לקבל פרס, יש לו חופה בגן עדן, אך הוא נכוח מחופתו של חברו שלמד לשמה.

ב. הלומד על מנת שיקרא רבי, והיינו בשביל כבוד, יתבייש שם מעצמו.

ג. מי שלומד על מנת לקנטר, יתבזה שם מאחרים. וזהו שאמרו: מלמד שכל אחד נכוח מחופתו של חברו, אוי לאותה בושא, אוי לאותה כלימה, וזהו השלשה דינים: נכוח, בושא מעצמו וכלימה מאחרים.

ולחבה, אין הכוונה שהחופה תהיה מן עשן או אש או להבה, אלא לעולם החופה היא אור צח וזך, ומכנה את האור בשם עשן, או בשם אש או בשם להבה, ועל זה שואלת הגמרא עשן בחופה למה וכו'.

ורבינו תם פירש: שבע החופות הם: א. ענן, ב. יומם — להאיר, ג. עשן — ליפרע ממי שצרות עין בו, ד. נוגה, ה. אש וקטן ממנו נכוח, ו. להבה ז. לילה — למנוחה ושינה — תוספות ישנים.

30. בפשוטו, יש לפרש: לפי כבודו של כל צדיק וצדיק, לפי הכבוד המגיע לו על פי תורתו ומעשיו, אך המהרש"א פירש: "כבודו" — של הקדוש ברוך הוא, כי התלמידי חכמים הם העוסקים בעולם הזה בכבוד שמים, כמו שכתוב "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו", ואמר כי כפי מה שנתגדל כבוד שמים על ידי תלמיד חכם בעולם הזה, תהיה החופה לאותו תלמיד חכם לעתיד.

31. אין זה מטעם הקנאה אשר תפול רק בחסרי הדעת, אלא מפני ראותו עצמו חסר מן השלמות

וממה שאמר הכתוב: "ונתתה מהודך עליו" ולא אמר ונתת הודך עליו, משמע: "מהודך" ולא כל הודך.

זקנים שבאותו הדור, שהכירו את מעלתו של משה ואת מעלתו של יהושע, אמרו: פני משה הרי הם בפני, כאורה של החמה, ואילו פני יהושע אינם אלא כפני הלבנה.

אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה בלימה, שבזמן מועט נתמעט הכבוד כל כך, שהרי יהושע הוא נביא ומלך כמשה, ולא יכול להגיע לכבודו.⁽³³⁾

אמר רבי המא ברבי הנינא: עשר חופות עשה הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון בגן עדן.

שנאמר [יחזקאל כח יג]:⁽³⁴⁾ "בעדן גן אלהים היית, כל אבן יקרה מסוכתך, אודם פטדה ויהלום תרשיש שוהם וישפה ספיר נופך וברקת וזהב".

והרי אמר הכתוב "כללל": "כל אבן יקרה מסוכתך", ואחר כך פירט ומנה עשרה מינים

של אבנים יקרות מאודם ועד זהב, נמצאת למד: עשר חופות עשה הקדוש ברוך לאדם הראשון בגן עדן.

מר זוטרא אמר: אחת עשרה⁽³⁵⁾ חופות עשה הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון בגן עדן, שנאמר: "כל אבן יקרה", ואין כאן "כללל" שבאים אחריו פרטי הכלל, אלא אף זו חופה בפני עצמה, ועם מה שמנה הכתוב מאודם עד זהב, נמצאו אחת עשרה חופות לאדם הראשון.

אמר רבי יוחנן: חופותיו של אדם הראשון היו חשובות מאוד, והגרוע ביותר שביין כולן, בין החומרים מהם נעשו החופות, הוא זהב, וראייה לכך — דהא קא חשיב ליה, לזהב, לבסוף, אחר כל שאר החופות, משמע שהוא הגרוע שבכולן, וממה שחופת הזהב היתה החופה הפחותה ביותר מכל חופותיו של אדם הראשון, יש ללמוד על חשיבותן וערכן המיוחד של שאר חופותיו, שהוזכרו לפני חופת הזהב.⁽³⁶⁾

פרשה זו שביחזקאל, בה הוזכרו חופותיו של אדם הראשון, תוכחה היא לחירם מלך צור

וכי סבור אתה להיות כאדם הראשון שהיה בגן עדן והיו לו כל חופות הללו אודם פטדה וכו'.

35. ענינו של מספר החופות, ראה בפירושו הריטב"א ובמהרש"א.

36. כתב מהרש"א: כוונת מאמר זה להראות הפלגת עניין [חטאו של אדם הראשון], כי קודם החטא היה הזהב — הגרוע בעשר מעלות כבודו, ואילו אחרי החטא נחסר מכבודו אף הזהב, שהרי אמרו חז"ל שלא היה העולם ראוי להשתמש בזהב לולא בניין בית המקדש

33. רשב"ם. וכתב ב"תורת חיים" שענין פני משה ופני יהושע הוא ביטוי לקרני ההוד להם הם זכו וקרני ההוד הם עיקר גדול להנהיג את ישראל, שעל ידם היו יכולים לסבול כל אחד לפי דעתו, ראה שם. [ובמהרש"א פירש מה שאמרו אוי לאותה בושה כו' בענין אחר, ראה שם. וב"חידושי גאונים" על עין יעקב בשם "בית אלקים"].

34. מקרא זה נאמר לחירם מלך צור, שנתגאה ועשה את עצמו "אלוה", כדלקמן, וכך אמר לו יחזקאל הנביא בשליחותו של הקדוש ברוך הוא:

שנתגאה ועשה את עצמו "אלוה" (37).

ודנה הגמרא: **מאי "מלאכת תופיך ונקביך בך ביום הבראך כוננו"**, שנאמר בסיפא של אותו מקרא המדבר בחופות כבודו של אדם הראשון?

אמר רב יהודה אמר רב: אמר לו הקדוש ברוך הוא לחירם מלך צור: כשבראתי את עולמי, בך נסתכלתי וידעתי שאתה עתיד למרוד בי ולעשות את עצמך "אלוה", ועל כן בראתי נקבים נקבים באדם שמוציאים ריעי. (38)

ו"ביום הבראך", באותו יום שנתתי אל לבי שתהיה נכרא, כבר "כוננו" הנקבים שבאדם, שהם כתוף שהוא חלול ומנוקב, (39) והיה עליך להתבונן בחסרונוך ולא להתגאות.

ואיכא דאמרי: "מלאכת תופיך ונקביך בך" שאמר הקדוש ברוך הוא לחירם מלך צור, מלאכת הקבר היא, שהוא חלול כמו תוף, (40) והכי קאמר ליה: **בך נסתכלתי**

וקנסתי עונש מיתה על אדם הראשון. (1) עה-ב

והמשכן.

שאינ כמותם בשאר בעלי חיים.

37. חירם מלך צור הוא ששלח ארזים לבנין בית המקדש הראשון, וזכה להאריך ימים כל זמן הבית, עד שנתגאה ואמר: אף שילוד אשה אני מכל מקום הריני חי וקיים לעולם, את כולם קברתי ואני חי, הרי "אל" אני.

הוא בנה לעצמו בלב הים מבנה הדומה לשבעה רקיעים וישב ב"רקיע" העליון שבו, ואמר: מה הקדוש ברוך הוא מושבו בלב ימים ובשבעה רקיעים, אף אני כן. סופו של חירם היה שנבוכדנאצר מלך בבל הורידו מכסאו, השפיל אותו והרגו במיתה משונה מאד — "ילקוט שמעוני" יחזקאל כח. [ב"ילקוט" שם מובא בשם המדרש ובשם אבות דרבי נתן דעת אחרים האומרים שחירם מלך צור זכה ולא טעם טעם מיתה ונכנס חי לגן עדן].

38. דבר זה מהוה סתירה ל"אלהות", ראה שמות ז טו: "לך אל פרעה הנה יוצא המימה" ופירש רש"י: לנקביו, שהיה עושה עצמו אלוה ואומר שאינו צריך לנקביו, ומשכים לנילוס ועושה שם צרכיו.

ובריטב"א כתב: להראות חסרונו, ברא הקדוש ברוך הוא באדם הרבה מיני טיגופות

39. רשב"ם. וכן תרגם יונתן: "בכך ראים לך, ברם לא אסתכלת בפגרך דאתעביד חליין ונקבין דאינון צורכך דלא אפשר לך דתתקיים בלא בהון." ורש"י ביחזקאל כתב: ועשיתי בך מלאכת תופים ונקבים רוח בקול זמר בתוף.

40. רשב"ם. ומהרש"א כתב דגם לדעה זו "תופיך ונקביך" הם הנקבים שבגופו של אדם, ובהם עצמם האדם עלול לקבל את המיתה, כדאמרינן: "שאם יפתח אחד מהם או יסתם אחד מהם אי אפשר להתקיים ולעמוד לפניך."

וב"עץ יוסף" כתב על פי "מדרש רבה" [בראשית ט ה] ד"בעדן גן אלהים היית" קא דריש, אתה הוא שגרמת לאותו שבעדן שימות ו"היית" מלשון "ושנתו נהיתה עליו" [דניאל ב א] — אתה הכנעת את אותו שבגן עדן, שמת בשבילך — "יפה תואר". [וכעין זה בפירושו מהרז"ו שם].

1. משמע שלולא חירם מלך צור לא היה גוזר הקדוש ברוך הוא מיתה על אדם הראשון, אף על פי שאדם הראשון חטא. ולדברי מהרש"א [ראה הערה בסוף עמוד א]